

MAREK SYRNÝ A KOLEKTÍV

SLOVENSKO
A
EURÓPA
V ROKU
1948

MAREK SYRNÝ A KOLEKTÍV

SLOVENSKO
A
EURÓPA
V ROKU
1948

BANSKÁ BYSTRICA
2018

MAREK SYRNÝ A KOLEKTÍV

SLOVENSKO A EURÓPA V ROKU 1948

© Autori:

Francesco Caccamo, Tomáš Černák, Jan Dobeš, Zdeněk Doskočil, Ludovít Hallon, Karol Janas, Juraj Jankech, Bohumil Jiroušek, Marianna Kmeťová, Miroslav Kmeť, Matej Medvecký, Andrzej Olejko, Ivan A. Petranský, Ondrej Podolec, Peter Račko, Jitka Rauchová, Tomáš Řepa, Miroslav Sabol, Lucia Sotáková, Marek Syrný, Jaroslav Vaculík, Vladimír Varinský, Lukáš Volentier

Recenzenti:

PhDr. Anton Hruboň, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.

Grafická úprava:

Ivan Kocák

Tlač:

Tlačiareň P+M, Turany

© Vydáva:

Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici
v spolupráci Fakultou politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici
a Vojenským historickým ústavom v Bratislave

Banská Bystrica 2018

ISBN: 978-80-89514-56-4

Obsah

Marek Syrný – Marianna Kmeťová

K politicko-spoločenskému vývoju v Európe v roku 1948 | 5

Francesco Caccamo

Československý prevrat 1948 v talianskej percepcii | 37

Bohumil Jiroušek

Československo a sovětský blok pohledem Nové myslí 1948 | 44

Andrzej Olejko

**Rok 1948. Pokus o priblíženie situácie
v poľskom letectve z pohľadu politických zmien v poľskej armáde** | 51

Matej Medvecký

Od Tomana k Valešovi – československá rozviedka v roku 1948 | 66

Tomáš Černák

Postavy slovenského (bratislavského) februára 1948 | 76

Zdeněk Doskočil

Několik poznámek k činnosti Ladislava Novomeského v únoru 1948 | 90

Ondrej Podolec

**K právnym a politickým aspektom
tzv. zľudovenia súdnictva po roku 1948** | 103

Jan Dobeš

Národní shromáždění před únorem 1948 a po něm | 116

Tomáš Řepa

**Příklady rané komunistické propagandy zaměřené
na problematiku banderovců** | 133

Vladimír Varinský

Rok 1948 – vznik protikomunistickej rezistencie Biela légia | 142

Ivan A. Petranský

**Založenie a začiatky slovenského vysielania
Vatikánskeho rozhlasu (1947–1948)** | 150

Ludovít Hallon

**Ovládnutie komerčného bankovníctva
komunistickým režimom v roku 1948 | 160**

Lukáš Volentier

Kremnická mincovňa na prelome rokov 1947/48 | 176

Miroslav Sabol

**Hodnotenie industrializácie Slovenska v rámci Dvojočnice
(jej kvantitatívne a kvalitatívne ukazovatele) | 183**

Jitka Rauchová

**Divadelní zákon jako politikum?
Jednání o přijetí divadelního zákona v letech 1946–1948 | 220**

Jaroslav Vaculík

Volynští reemigranti po únoru 1948 | 229

Miroslav Kmeť

Situácia komunit dolnozemsých Slovákov v roku 1948 | 237

Peter Račko

**V novom domove: Evanjelici presídlení z Maďarska
do Československa v roku 1948 | 243**

Lucia Sotáková

**„Sh'ma Yisrael“ Vznik štátu Izrael a jeho odraz v postavení
československých Židov po februárových udalostiach roku 1948 | 254**

Juraj Jankech

Rok 1948 a druhá vlna židovskej emigrácie zo Slovenska | 262

Karol Janas

**Zmeny v postavení rómskej komunity na Slovensku
po roku 1948 s osobitným akcentom na niektoré
regionálne špecifiká západného Slovenska | 270**

Summary | 282

Použité pramene a literatúra | 287

K politicko-spoločenskému vývoju v Európe v roku 1948¹

Marek Syrný – Marianna Kmeťová

Múzeum SNP - Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Odozva komunistického prevratu v Československu

Iba málokedy bolo možné o našich národných – v prípade roku 1948 o československých – dejinách povedať, že boli „svetovými“, t.j. že napríklad plnili úvodné stránky svetových denníkov. Bohužiaľ však pre dejiny Slovenska a českých krajín to v 20. storočí bolo hneď niekoľko významných a zároveň „čiernych“ rokov a udalostí, ktoré pútalí pozornosť politiky i zainteresovanej verejnosti v zahraničí. A boli to udalosti, ktoré mali svoj nadregionálny až európsky rozmer. Najskôr to bol „československý“ rok 1938, potom komunistický prevrat v roku 1948 a napokon „spojenecká“ intervencia v roku 1968. Zo spomenutých dátumov nám vystupuje februárový prevrat 1948 ako azda najviac prehliadaná udalosť, ktorá mala hlbšie zahraničnopolitické konsekvencie a ovplyvňovala rozhodnutia a vývoj v mnohých európskych štátoch, ba dokonca aj v zámorí.

Áno, aj keď sa to tak veľmi nezdôrazňuje a často opomína, československý február 1948 znamenal pre Západ, ale tiež pre Fínsko memento, ktoré ich upozorňovalo na jednoznačnosť Stalinovej a komunistickej snahy o totálne ovládanie svojej sféry vplyvu za použitia akýchkoľvek prostriedkov v akejkoľvek krajine. Február 1948 bol výstrahou, že aj v takej hospodársky a politicky vyspelej stredo európskej krajine akou bolo Československo, je možné presadiť vôľu komunistickej menšiny. A to napriek demokratickým a spoločenským tradíciám, ktorými sa tento štát pýšil a pre ktoré ešte stále počíval rešpekt Západu aj po druhej svetovej vojne. Československý projekt povojnovej tzv. ľudovej demokracie, čiže akejsi „symbiózy“ medzi demokraciou a socializmom/komunizmom v politickej a hospodárskej oblasti, či medzi vplyvom európskeho Západu a Východu v kultúrnej oblasti, bol síce občas prijímaný aj kriticky pre svoje nedemokratické prvky. Ale vo všeobecnosti sa akceptovalo, že aj takýto pokus o vyrovnané koalíčné vládnutie komunistov a demokratov práve v Československu môže mať nádej na úspech a môže byť akousi treťou, „československou“ cestou medzi ostrejšie sa vyhráňujúcou demokraciou a kapitalizmom Západu a autokraciou/totalitou a komunizmom sovietskej sféry. A až do jesene 1947 sa zdalo, že táto československá verzia obmedzenej demokracie a socializujúceho hospodárstva

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0379/19 „Exil zo Slovenska po komunistickom prevrate roku 1948 – identita, integrácia, asimilácia“.

má nádej na prežitie aj napriek zhoršujúcim sa vzťahom medzi veľmoci, či napriek otvorenému komunistickému teroru v ostatných krajinách stredovýchodnej Európy. Keď napokon prokomunistický prevrat reálne prebehol aj Československu, ako poslednej „otvorenej“ krajine sovietskej sféry vplyvu a domáci komunisti a Moskva sa stali výhradnými pánmi nad vnútornou a zahraničnou politikou krajiny, prvotné reakcie „slobodného“ sveta boli skôr vlašné. Prispelo k tomu samozrejme najmä to, že zatiaľ čo komunistická Balkánu, Poľska, Maďarska či východného Nemecka prebiehali za použitia evidentného násillia voči svojim politickým odporcom, prevrat v Československu mal oficiálne skôr charakter štandardne vyriešenej (aj keď s použitím politického nátlaku, manipulácie, zastrasovania...) politickej vládnej krízy. Miera otvoreného násillia voči komunistickým odporcom bola v porovnaní k zvyšku sovietyzovaných krajín malá a pri moci zostávali ešte stále aj osobnosti, symbolizujúce Západu kontinuitu s tradičnou československou demokraciou i orientáciou na bližšiu spoluprácu so Západom (Jan Masaryk, Edvard Beneš...). Paradoxne práve vďaka prezidentovi Benešovi mal pražský prevrat, t.j. získanie jednoznačnej komunistickej dominancie vo vláde a tým aj v spoločnosti, punc legálnosti, čo utuľovalo prvotné kritiky a jednoznačne negatívne reakcie Západu.²

Na rozdiel od prvotne váhajúčich západoeurópskych štátov, vo zvyšku sovietskeho bloku sa nešetřilo v komunistami plne ovládaných médiách chválami na „elegantnosť“ odstavenia nekomunistov (t.j. buržoázie, kapitalistov...) od moci v Československu. Napríklad poľská tlač, plne skomunizovaná už minimálne pol roka pred československým Februárom, unisono vyzdvihovala boj československých komunistov s politickou „reakciou“. A v štýle sovietskej povojnovej propagandy nezabudla ani spájať „spoločnú“ reakciu do jednotnej línie a riadenia – napr. sa poukazovalo na angažovanie sa „renegátskeho“ poľského exilového gen. Andersa v aktivitách československých nekomunistov „kujúcich pykle“ proti československým komunistickým „mierotvorcom“.³

Prokomunistický prevrat v Československu, v tradične demokratickej krajine s priateľskými vzťahmi k Moskve, šokoval Západ. Trvalo istý čas, pokiaľ sa „pražský puč“ dostatočne analyzoval a reakcie na neho mali skôr stredno až dlhodobý dosah, ale boli o to závažnejšie. Skôr oficiálne „ticho“ a nevyjadrovanie sa k vnútropolitickým zmenám v Československu postupne nahradili skrytejšie prípravy na definitívnu obranu Západu voči prípadnej sovietskej snahe o infiltráciu ďalších demokratických krajín komunizmom. Pražský prevrat značne vystrašil aj fínskych demokratov, ktorí sa do istej miery nachádzali v podobnej situácii ako po vojne tí československí. Rozdiel bol iba v tom, že fínski komunisti mali doma slabšiu podporu ako tí československí, ale zasa Moskva mohla dôraznejšie zasahovať voči Helsinkám, ktoré sa ocitli po vojne na strane porazených. Ale paradoxne, konečný výsledok boja o „dušu“ fínskeho národa dopadol inak, ako by sa pôvodne mohlo zdať. Nepredbiehajte však...

² Porovnaj: BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem*. Praha 2015, s. 12-13.

³ Zdôrazňovali sa tiež Janove Masarykove slová o demokratickom a ústavnom riešení februárovej vládnej krízy a akcentovala sa údadná všeobecná bezbrehá podpora ľudu novej Gottwaldovej vláde. MARKOWSKI, Arkadiusz: Československý únor 1948 v poľském tisku v roce 1948. In: MERVART, Jan – Štěpán, Jiří a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudové osmičky v našich dějinách*. Hradec Králové 2008, s. 313–315.

Konečný príklon Československa k Moskve a jeho komunizmu neupevnil iba vieru a odhodlanie konzervatívnych či liberálnych kruhov na Západe o potrebe intenzívnejšieho potláčania komunizmu všade, kde je to iba trochu možné, ale finálne uzavretie sovietskeho bloku akoby spečatilo aj povojnový osud západných komunistov. Po ich vytlačení z vlád vo Francúzsku či Taliansku po lete 1947 sa už v novej stratégii Moskvy s nimi ako potenciálnymi „trójskymi koňmi“ Kremľa v povojnových vláдах na Západe nedalo počítať. Dostali preto už iba úlohu čo najviac znepríjemňovať „kapitalistom“ vládnutie a protestmi a propagandou narušovať ich „útočnú“ jednotu voči východnému „táboru mieru“. To im ale postupne strácalo pôvodnú povojnovú podporu značnej časti spoločnosti a odsúvalo ich do politickej izolácie až periférie. Na druhej strane pražský prevrat nútil aj ostatnú ľavicu na Západe, aby sa verejne dištancovala od takýchto komunistických aktivít a jednoznačnejšie sa primkla k síce prevažne kapitalistickému, ale zato demokratickému západnému svetu.⁴

Zatiaľ čo reakcie európskeho Západu na československý február 1948 mali skôr charakter postupného vyvedenia vnútropolitických konsekvencií pre vlastné krajiny, verejnú kritiku prevratu si dovolili hlavne USA, kde Štátny department pranieroval nastolenie komunistickej diktatúry.⁵ V praktickej rovine však Washington neurobil fakticky nijaké kroky, ktoré by túto kritiku pretavili do sankcií či obdobných činov, podporujúcich deklaratívne prehlásenia. Aj podpora porazeným československým demokratickým nekomunistickým silám ostáva spočiatku tiež iba v rovine „morálnej“ podpory. Západ, na čele s USA, síce napr. na pôde OSN podporil protest predfebruárového československého veľvyslanca pri tejto organizácii Jána Papánka, ktorý sa snažil aby OSN rezolučne odmietla pražský prevrat. Ale západné veľmoci nešli napokon kvôli Československu do ostrého sporu s Moskvou či Prahou a akceptovali medzinárodne novú československú moc.⁶ Pre Papánka a ďalšie stovky československých demokratických politikov a diplomatov, ktorí ostali na Západe alebo sem postupne ušli, tak ostávala už iba menšia neoficiálne podpora Západu a zapojenie sa do propagandy proti komunizmu v rámci Studenej vojny.

Západ

Keby sme mali vo všeobecnosti charakterizovať vývoj na Západe v roku 1948, resp. po februárových československých udalostiach, tak ho môžeme zhodnotiť ako upevňovanie politických a hospodárskych štruktúr, stabilizácia spoločenskej situácie a nevídaný ekonomický a zjednocovací progres. Všetko prirodzene vychádzalo najmä s hospodársko-sociálnej sanácie životných podmienok a tým odstránenia prvotného povojnového strádania, frustrácie či sociálneho radikalizmu, ktoré predtým nahrávali moskovskej stratégii rozširovania komunizmu na západ. Spojené štáty si

⁴ Porovnaj JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 140-145.

⁵ Spojené štáty americké stály napríklad za spoločnou deklaráciou Washingtonu, Londýna a Paríža, ktorá proklamatívne odsudzovala pražský prevrat už 26. februára 1948, ako útok na slobodu a demokraciu a zavedenie diktatúry jednej strany. *Foreign relation of the United States. 1948. Volume IV*. Washington 1974, s. 738.

⁶ Podrobnejšie k osudom Papánkových snáh o odsúdenie pražského prevratu na pôde OSN a k postoju USA k československej otázke v prvých dňoch po 25. februári 1948 pozri: ŠTEFANSKÝ, Michal – MIČHÁLEK, Slavomír: *Milníky studenej vojny a ich vplyv na Československo*. Bratislava 2015, s. 63–68.

správne uvedomili bázovosť riešenia povojnovej hospodárskej rekonštrukcie pre politické nálady európskeho obyvateľstva. Preto ruku v ruke so zlepšovaním ekonomickej situácie západoeurópskych krajín prichádzalo aj slabnutie komunistických pozícií a návrat k tradičnej podpore konzervatívnych kresťansko-demokratických či liberálnejších socialistických strán.

Základom povojnovej hospodárskej i politickej konjunktúry nekomunistickej Európy sa stal americký podporný finančný program známy ako *Marshallov plán*.⁷ Ten do infraštruktúrne zničenej a finančnej vyschnutej európskej ekonomiky nalial desiatky miliárd amerických dolárov, ktoré naštartovali tieto ekonomiky, znamenali jedinečný rýchly vzostup západoeurópskych krajín a tým umožnili spätne Spojeným štátom profitovať s obnoveného zvýšeného obchodu s Európou. Nevraviac samozrejme o politických benefitoch, ktoré Marshallov plán prinášal – odstránenie hrozby komunistickej expanzie na Západ z dôvodu sociálnej frustrácie obyvateľstva a politické a vojenské upevnenie západnej Európy pod vedením USA v boji proti konkurenčnému Sovietskemu zväzu a jeho komunizmu.

Dňa 2. apríla 1948 schválil americký kongres pripravený Marshallov plán (oficiálne *European Recovery Program*), ktorý umožňoval 16 západoeurópskym štátom čerpať americkú ekonomickú podporu. Jej predpokladom bol vznik *Výboru pre európsku hospodársku spoluprácu*, ktorý koordinoval a riadil prijímanie a distribúciu tejto pomoci v Európe, určenej do roku 1952. Aj vďaka tejto Američanmi vynútenej spolupráci západoeurópskych štátov a ich elít sa spustil dlhoročný, strastiplný i úspešný proces západoeurópskej integrácie. Ten však na druhej strane bohužiaľ znamenal tiež „ostrakizovanie“ východoeurópskych štátov za tzv. Železnou oponou z tohto procesu a narastanie politických, hospodárskych i mentálnych rozdielov medzi oboma týmito tábormi v Európe. A na dôvažok, nad vývojom v Európe držali „ochrannú ruku“ dve superveľmoci, ktoré využívali svojich európskych spojencov na vlastné veľmocenské zápolenie, ktoré chvalabohu malo (paradoxne vďaka atómovým bombám...) iba charakter „studenej“ vojny.⁸

Jedinečnosť a „ohromnosť“ americkej investičnej injekcie pre západoeurópsku ekonomiku si najlepšie uvedomíme, keď uvedieme zopár zarážajúcich čísel: z tohto plánu európskej obnovy sa kryla skoro polovica všetkých francúzskych verejných financií v tomto období. Iba vďaka nemu dosiahli postupne všetky krajiny prijímajúce americkú podporu predvojnovú úroveň svojej výroby najneskôr v roku 1950 (Grécko, Západné Nemecko) a potom ich hospodárske kapacity enormne rástli. V rokoch 1947 až 1951 sa zvýšila hrubá domáca produkcia Západnej Európy až o neuveriteľných 30 percent. A to iba pár rokov po vojne a napriek tomu, že museli znášať veľké ekonomické bremeno ešte s nedávnou vojnou súvisiacimi problémami (protikoloniálny odboj v britských, francúzskych či holandských mimoeurópskych dŕžavách, občianska vojna v Grécku, milióny utečencov a ľudí bez domova, najmä v Nemecku a Rakúsku a pod.).⁹

⁷ SNYDER, L. Louis: *Fifty major documents of the twentieth century*. London 1955, s. 138-141.

⁸ NÁLEVKÁ, Vladimír: *Horké krize studené války*. Praha 2010, s. 16.

⁹ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 97.

Británia

Zo západoeurópskych krajín bola po vojne v širšom kontexte rozhodujúca najmä Británia. Ako jediná z tradičných veľmocí ešte na medzinárodnom fóre dokázala ako tak držať krok so supervelmocami, aj keď už bolo zjavné, že sláva britského impéria je už iba minulosťou. V predošlom roku Londýn stratil Indický polostrov a v roku 1948 prišli o vplyv aj v príľahlej Barme a na Cejlóne. Najhorší odchod však ešte iba Britániu čakal v podobe nezvládnutého finišu ich mandátu v Palestíne,¹⁰ kde začali prepukať otvorené násilnosti medzi Arabmi a Židmi, ale aj priamo voči britskej správe. Mocenské stiahnutie sa Británie zo spomínaných území nebolo dôsledkom iba ekonomicko-spoločenskej vyčerpanosti Británie spôsobenej vojnou, ale aj celkovej rezignácie na udržiavanie podriadených kolónií násilím. Takýto spôsob potlačania vzrástajúcich sa národnooslobodzujúcich hnutí vo vyspelejších kolóniách sa protivil už nielen verejnej mienke, ale aj samotným vládnym elitám, do istej miery sa dištancujúcich od „starej“ predvojnovkej imperiálnej Británie.¹¹

Vnútropoliticky boli socializačné reformy Attleeho labouristickej vlády dotiahnuté až do zavedenia Národnej zdravotnej služby, ktorá rušila dovtedajšie súkromné praxe v zdravotníctve a fakticky zoštáťňoval zdravotníctvo. To sa prirodzene stretlo so značným odporom lekárov. Vo všeobecnosti to ale bolo vnímané ako správny krok k poskytnutiu nutnej štátom garantovanej zdravotnej starostlivosti od narodenia až po smrť pre všetkých občanov Británie rovnako. Vyrovnanie sa s dôsledkami vojny v socializačnom duchu sa premietlo tiež do štátom manažovaného odstránenia nedostatku bytov, kedy bolo postavených z prefabrikátov množstvo nových lacných nájomných bytov a domčekov. Rok 1948 znamenal tiež návrat posledných väčších počtov cez vojnu zmobilizovaných mužov a žien do civilného života a výroby. Bolo k tomu treba zabezpečiť množstvo preškoľovacích kurzov a celkovo pomôcť mladým ľuďom, vytrhnutých pre vojnu zo svojich predošlých profesií i domovov, aby sa vrátili k „normálnemu“ mierovému životu. Nezaobišlo sa to samozrejme bez istej miery frustrácie z návratu do neistejšieho civilného prostredia, ale celkovo bol prechod státisícov nedávnych členov britskej armády do civilnej sféry relatívne dobre a rýchlo zvládnutý.¹² Po roku 1948, aj vďaka peniazom z Marshallovho plánu, sa začala Británia skutočne meniť na „štát hojnosti“ (*welfare state*) presne v zmysle keynesiánskeho ekonomického modelu a socializačných vízií labouristov. Plné presadenie sa sociálneho štátu a štátno-verejnej kontroly a podpory masám Britov znamenalo tak nivelizovanie predošlých veľkých sociálnych rozdielov v spoločnosti, ako aj nevídaný podiel obyčajného obyvateľstva na kultúrnych pôžitkoch ako bol šport, umenie, hudba a pod.¹³

Francúzsko

Aj vládne v povojnovom Francúzsku dominovali socialisti, od roku 1947 na čele s Ramadierom. V jeho vládne však už bolo aj silné stredopravé Ľudové republikánske

¹⁰ LISSNER, Cordula: Great Britain – Victorious Power in Transition. In: PEERS, Maja – QUINKERT, Babette (eds.): 1945. *Defeat – Liberation – New Beginings*. Berlín 2015, s. 87.

¹¹ MORGAN, Keneth O. a kol.: *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 499–501.

¹² LISSNER, Cordula: Great Britain – Victorious Power in Transition. In: PEERS, Maja – QUINKERT, Babette (eds.): 1945. *Defeat – Liberation – New Beginings*. Berlín 2015, s. 84–85.

¹³ MORGAN, Keneth O. a kol.: *Dějiny Británie*. Praha 1999, s. 495.

hnutie (MRP) a v roku 1947 tiež generál de Gaulle založil Stranu francúzskeho ľudu (RPF) s cieľom zjednotiť všetkých nekomunistických Francúzov a dosiahnuť revíziu ústavy zavedením prezidentského systému. To sa mu ešte v tomto období nedarilo a francúzsku politiku aj naďalej pevne ovládala partokracia, čo občasne znepružňovalo akcieschopnosť vlády aj celého politického systému. V hlavnom smerovaní krajiny sa však vládne centristické a stredoľavé strany jednoznačne zhodli a vďaka finančnému „poštuchnutiu“ USA sa zbavili najskôr komunistov vo vláde a neskôr – aj vďaka výstrahe v podobe československého prevratu – sa jednoznačne zaradili do západoeurópskych štruktúr. Mimo vlády ostali ako radikálne ľavicoví komunisti, tak aj pravicoví gaullisti a vláda napokon prekonala tradičnú nedôveru voči Nemecku a za výraznejšie nebezpečenstvo pre Francúzsko identifikovala hrozbu komunizmu a sovietsky expanzionizmus. Prirodzene, tútorská americká politika nedávala tej francúzskej v otázke Nemecka príliš na výber. Pokiaľ mal byť Západ dostatočne hospodársky a politicky silný, aby čelil sovietskemu komunistickému tlaku, nebolo to možné bez obnovenia Nemecka a jeho zapojenia do západných štruktúr. Napokon francúzske obavy ako-tak rozptýlila nielen prepotrebná americká finančná pomoc, ale najmä zistenie, že Nemecko vrámci západných štruktúr bude možné lepšie kontrolovať, ako keby ostávalo mimo nich, pripravujúc sa na nový revanš.¹⁴

Na rozdiel od Británie sa Francúzsko ťažšie zmierovalo s „vypustením“ svojich kolónií na slobodu. Aj keď pôvodne ešte počas vojny, keď enormne potrebovalo podporu domorodcov pod francúzskou správou, sľúbilo reformu koloniálneho systému, ktorá napokon prišla v podobe federovanej francúzskej únie (francúzskeho spoločenstva). V tomto kroku však ústretovosť Paríža voči nimi spravovaným zámorským územiať končila. Keď po vojne prepukli nacionalistické snahy o nezávislosť v Indočíne či na Madagaskare,¹⁵ vláda sa rozhodla udržať si ich stoj čo stoj, aj za použitia násilia. V prípade Indočíny to vyústilo do dlhotrvajúceho konfliktu, ktorý bol napokon definitívne v roku 1954 pre Paríž aj tak neúspešný.

Celkovo však rok 1948 a nasledujúce obdobie môžeme – podobne ako v prípade celej Západnej Európy – považovať za veľmi pozitívne. Vďaka z vojny sa prenesenému sociálnemu revolucionizmu a povojnovým prosocialistickým vládam sa podarilo výrazne nivelizovať sociálne rozdiely medzi jednotlivými spoločenskými triedami. Fakticky došlo k zániku veľkých vlastníkov či „veľkej buržoázie“, ktorá schudobnela cez vojnu či prichádzala o svoje mamutie podniky po vojne. Krajina sa vďaka americkým dolárom a Monnetovmu plánu postupne hospodársky zviechala z veľkej vojnovnej deštrukcie krajiny a ekonomiky. Došlo k modernizácii podnikov a ich strojového vybavenia, k reorganizácii výroby, ktorá ju prispôbovala progresívnejším americkým a západoeurópskym trendom, aby sa stalo francúzske hospodárstvo plne konkurencieschopné.¹⁶ Od roku 1948 sa tak písali nové dejiny Francúzska, s jednoznačnou západnou orientáciou, expandujúcim reformným kapitalizmom a zmiernením sa s povojnovým Nemeckom.

¹⁴ Porovnaj: PLECHANOVÁ, Běla – FIDLER, Jiří: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahu 1941–1995*. Praha 1997, s. 64–65.

¹⁵ MAUROIS, André: *Dějiny Francie*. Praha 1994, s. 448.

¹⁶ Tamtiež, s. 449–451.

Taliansko

Podobne ako vo Francúzsku, aj v Taliansku sa po lete 1947 (aj vďaka vplyvu USA) podarilo postupne vytlačiť komunistov z vlády, napriek tomu, že ich vodca Togliatti nebol striktné rigidným komunistom „moskovského“ razenia, ako podobní stranícky lídri v stredovýchodnej Európe. Vodca kresťanských demokratov De Gasperi využil rozkol socialistov na „pravícových“ a „ľavicových“ a podarilo sa mu presadiť iba vládu jeho strany s podporou niektorých nekomunistov. Zníženie vplyvu ľavice využil potom na presadenie ostrejšieho kurzu voči robotníckym protestom inšpirovaných ľavicou a na presadenie „šetriaceho“ kurzu v ekonomike. To umožnilo postupne stabilizovať ekonomiku a menu. Postihlo to síce množstvo robotníkov, v dlhodobjšom kontexte to ale spoločnosti hospodársky prospelo.

V apríli 1948 prišlo definitívne politické rozhodnutie o ďalšom smerovaní Talianska prostredníctvom parlamentných volieb. Rozhodovalo sa fakticky medzi návratom k tradicionalizmu, konzervativizmu a kapitalizmu kresťanských demokratov a experimentovaním s novým sociálnym reformátorstvom socialistov a komunistov. Kresťanskí demokrati založili svoju kampaň na zdôrazňovaní existenčného ohrozenia dovtedajšieho talianskeho spôsobu života, politickej slobody a ekonomickej prosperity v prípade víťazstva komunistov a ľavice. Do presvedčania talianskeho obyvateľstva sa zapojili aj početní americkí krajanovia, apelujúci na svojich príbuzných v Taliansku, aby volili demokraciu a kapitalizmus pred socializmom a neslobodou, čiže inak povedané sa mali rozhodnúť medzi orientáciou na USA alebo na Sovietsky zväz.¹⁷ V situácii tak ekonomicke a spoločensky frustrovanej krajiny, akou bolo porazené Taliansko, mohli jedinou reálnu „svetlú“ budúcnosť reprezentovať iba Spojené štáty, o ktorých prosperite a možnostiach štedrých ekonomickeých stimulov nemohlo byť pochýb. Víťazstvu kresťanských demokratov napokon pomohla aj všeobecná povinná voľba, ktorá znamenala, že sa volieb zúčastnili aj inak politicky indiferentné skupiny obyvateľstva, vrátane vidieckych žien, duchovenstva a pod. To samozrejme znásobilo najmä rady voličstva tradicionalistickej pravice. De Gasperiho „ľudáci“ napokon získali až 48,5% hlasov,¹⁸ na čo mal samozrejme svoj vplyv aj nedávny komunistický prevrat v Československu. Ten vystrašil časť nerozhodných, ktorí neboli predtým a priori proti komunistom, ale po pražskom „puči“ sa preľakli odhodlanosti Moskvy presadiť si svoje akýmkoľvek prostriedkami a aj v prevažne demokratickej krajine.

Reakciu talianskych komunistov na nie celkom čistú volebnú porážku (stratili až polovicu hlasov oproti predošlému obdobiu a očakávaniam) boli výrazné občianske nepokoje iniciované komunistickou stranou. Prišla séria štrajkov, nepokojov, únosov a dokonca aj sabotáží na železničiach. Pravícová vláda reagovala spustením antikomunistických opatrení, v rámci ktorých došlo k masovému zatýkaniu odborárov, bývalých partizánov a členov komunistickej strany, počítajúcich v priebehu 3-4 rokov až desaťtisíce obvinených. Tisíciky z nich boli napokon aj právoplatne odsúdení, resp. preventívne dlhodobo väznení.¹⁹

¹⁷ BADE, I. Klaus: *Evropa v pohybu*. Praha 2005, s. 281.

Odhaduje sa, že sa takouto výzvovou prišlo k príbuzným do Talianska až 10 miliónov listov od krajanov z USA.

¹⁸ PROCACCI, Giuliano: *Dějiny Itálie*. Praha 1997, kapitola „Naděje a deziluze poválečné doby“.

¹⁹ LOWE, Keith: *Krutý kontinent. Európa krátko po druhej svetovej vojne*. Bratislava 2014, s. 316

Aj menšie krajiny neskoršej Západnej Európy veľmi rady a s vďačnosťou čerpali fondy poskytnuté na rekonštrukciu svojich ekonomík prostredníctvom Marshallovo plánu. Napríklad iba v prvom „rozbehovom“ roku existencie tohto programu európskej obnovy tvorili jeho financie až 14 % štátnych príjmov Rakúska, čo výrazne prispievalo k obnoveniu hospodárskeho potenciálu krajiny.²⁰ Postupne dochádzalo tiež k povojnovej spoločenskej „normalizácii“, na čo mala nepochybne svoj vplyv aj už prebiehajúca prvotná fáza Studenej vojny. Rakúsko sa veľmi pragmaticky vydávalo za obeť a nie za kolaboranta s nemeckým nacizmom, čo s ohľadom na rok 1948 znamenalo, že vláda napríklad vrátila odobrané občianske práve skoro pol miliónu bývalých nacistov, ktorí o ne prišli krátko po vojne. Podobne sa nivelizovala aj pôvodná snaha „vyčistiť“ úrady a verejné inštitúcie od pronacistických kolaborantov, ktorých bolo po vojne prepustených zo svojich pozícií až 70 tisíc. Ale postupne sa inými spôsobmi opäť mnohí z nich dostávali do štátnych služieb.²¹

V Dánsku či severských štátoch sa ekonomická podpora Marshallovo plánu vzácné dopĺňala s vládami sociálnych demokratov, ktorí dokázali skombinovať hospodárske výhody kapitalizmu so sociálnymi istotami socializmu. Vznikli tak ukážkové modely severských sociálnych štátov.²² Vnútropoliticky, ale najmä zahranično-politicky znamenal ale aj pre tieto štáty rok 1948 zmenu dovtedajšej štátno-spoločenskej paradigmy. Prvotnú povojnovú neutralitu nahradili obavy z expanzívnych mocenských chutí ok Moskvy a komunistov (opäť aj „zásluhou“ pražského prevratu). Zatiaľ čo ešte silné Švédsko napokon ostalo tradične neutrálne, najmä Nórsko sa obávalo sovietskeho tlaku, ktorý tak očividne doliehal napríklad na Fínsko a spečatil osud Československa. Nórsko, majúce dokonca so ZSSR spoločnú hranicu na severe, sa preto o niečo neskôr stalo zakladajúcim členom NATO a dost' intenzívne s pomocou Američanov zbrojilo pre prípad sovietskej agresie.²³

Značne inak sa vyvíjala politická situácia v Holandsku či Belgicku. Ad jedna tu nevládli jednoznačne socialisti ako v Dánsku, Nórsku či Švédsku, ale kresťanskí demokrati s liberálmi, a občasne aj so socialistami. Aj tak však napríklad prekvapili napríklad holandské voľby z júla 1948, v ktorých komunisti získali až prekvapivých 10,5 %. S postupom Studenej vojny však aj tento vplyv komunistov v spoločnosti postupne klesal, až sa dostali na okraj politického spektra a voličského záujmu. Ostalo však mnoho so všeobecne po vojne prijímanej potreby presadenia „sociálneho štátu“, bez ohľadu na to, či vláde dominovala pravica alebo ľavica.²⁴

V roku 1948 sa všetky štáty Beneluxu stali akýmsi predvojom neskoršej západoeurópskej integrácie, keď sa stali zakladajúcimi členmi tzv. Bruselského paktu. Ten mal oficiálne stále ešte reprezentovať najmä spoločnú obranu proti prípadnej novej agresii zo strany Nemecka. Implicitne však bolo každej signatárskej krajine jasné, že nejde ani tak o strach z jasne porazeného Nemecka, ako skôr z možného tlaku zo

²⁰ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 92.

²¹ LOWE, Keith: *Krutý kontinent. Európa krátko po druhej svetovej vojne*. Bratislava 2014, s. 178.

²² MAIER-WOLTHAUSEN, Clemens: Denmark – Well prepared for Peace. In: PEERS, Maja - QUINKERT, Babette (eds.): *1945. Defeat – Liberation – New Beginings*. Berlín 2015, s. 99.

²³ ZIMMERMANN, Robert: Norway – Moving towards Stability and Growth. In: PEERS, Maja - QUINKERT, Babette (eds.): *1945. Defeat – Liberation – New Beginings*. Berlín 2015, s. 118-120.

²⁴ Porovnaj: BURKHARDT, Nina: The Netherlands – Between Euphoria and Disillusionment. In: PEERS, Maja - QUINKERT, Babette (eds.): *1945. Defeat – Liberation – New Beginings*. Berlín 2015, s. 147-151.

strany komunistických Sovietov. A opäť pri týchto prvotných úvahách o nutnej koordinácii svojich hospodárskych, kultúrnych či obranných politík je tu nepopierateľný vplyv komunistického prevratu v Československu. Ten presviedčal aj štáty Beneluxu o potrebe vyrovnania sa z Nemeckom a orientovania sa na spoločnú obranu západoeurópskych hodnôt. Nutnosť budovať odznovu (a bez neustálych reminiscencií na vojnovú okupáciu) spoluprácu s Nemecku diktovala aj ekonomická realita veľkej previazanosti menších ekonomík Beneluxu s veľkým potenciálom Nemecka. Preto patrili tieto štáty medzi prvé, ktoré uznali nové Nemecko, resp. nadväzovali potom s Bonnóm intenzívnejšie vzťahy.²⁵

Belgicko a najmä Holandsko, ako predvojnové koloniálne štáty, museli po druhej svetovej vojne však riešiť ešte aj zložité problémy s odbojovými hnutiami vo svojich kolóniách. Dramaticky sa vyvíjala najmä snaha Holandska, aby si po štvorročnej japonskej okupácii Indonézie znovu vydobylo právo správy tohto územia. Japonská okupácia holandskej Indonézie ukázala slabosť „bielych kolonizátorov“, ktorí sa nedokázali ubrániť ataku ázijskej veľmoci, nevraviac o vplyve japonskej propagandy mobilizujúcej odpor Aziatov voči európskym kolonizátorom prízvukovaním hesla „Ázia Aziatom“. A samozrejme vojnové udalosti dodali úplne novú silu a energiu pôvodnému indonézskeму nacionalistickému hnutiu, ktoré vďaka vojne vyzbrojilo svojich prívržencov/partizánov a nárokovalo si po vojne samo určovať budúcnosť svojej krajiny bez zásahov Holanďanov. Poraziť guerillový indonézskeý odpor sa nepodarilo ani dvom tzv. policajným akciám z roku 1947 a z prelomu 1948/1949. Represie holandskej kráľovskej armády voči indonézskeým nacionalistickým rebelom spôsobili odsúdenie Holandska v OSN. Spolu s vojenskou a ekonomickou náročnosťou ďalšieho udržiavania nadvlády nad indonézskeými ostrovmi nakoniec viedli k akceptovaniu indonézskej nezávislosti koncom roka 1949.²⁶

Povojnové sociálne reformy či špeciálne zmeny v tradičných hospodárskych a sociálnych vzťahoch postihli aj štáty, pri ktorých by sa to veľmi nečakalo. Jedným z takýchto príkladov bolo aj Švajčiarsko. Hoci nebolo postihnuté ekonomicky, vojensky či spoločensky II. svetovou vojnou, ktorá radikálne zmenila sociálne náklady všetkých vojnou zasiahnutých štátov, hospodársko-sociálne premeny neobišli ani túto malú, vyspelú a svojskú krajinu. Koncom roka 1948 tu bol napríklad prijatý progresívny zákon o starobnom, vdovskom a sirotskom dôchodkovom poistení.²⁷ Už v tomto období sa musela krajina vysporiadať s nedostatkom vlastných pracovných síl, teda s problémom, ktoré ostatné, neskôr sa rozbiehajúce vyspelé západné ekonomiky riešili až zhruba o desaťročie neskôr. V roku 1948 to bola najmä zmluva s Talianskom o nábore jeho pracovných síl pre švajčiarske hospodárstvo. Aj keď mali talianski „gastarbeitri“ rovnaké mzdové podmienky ako domáci pracovníci, nemali nárok na nijaké sociálne zábezpeky typu poistenia v nezamestnanosti, starobné a pod. Zároveň sa Švajčiarsko už vtedy bránilo prílevu „stálejších“ zahraničných

²⁵ BRÜLL, Christoph: Belgium – Eventful Post-war Period with a Difficult Legacy. In: PEERS, Maja - QUINKERT, Babette (eds.): *1945. Defeat – Liberation - New Beginings*. Berlín 2015, s. 165–166.

²⁶ BURKHARDT, Nina: The Netherlands - Between Euphoria and Disillusionment. In: PEERS, Maja - QUINKERT, Babette (eds.): *1945. Defeat - Liberation - New Beginings*. Berlín 2015, s. 151.

²⁷ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 76.

imigrantov – pracovné povolenia boli dočasné, resp. „rotačné“, nemohli sem prísť ich príbuzní a pod.²⁸

Vyššie spomenuté príklady vývoja v jednotlivých štátoch Západnej Európy majú mnoho spoločného a zažili (výrazne vďaka americkej finančnej pomoci) viac-menej bezproblémový prechod od vojnou zdevastovanej krajiny a spoločnosti k prosperujúcemu demokratickému štádiu. Zo štátov, ktoré napokon patrili k nekomunistickej Európe sa významne vyčleňuje najmä Grécko, v ktorom po skončení vojny naplno prepukli boje medzi komunistami a monarchistami o ďalší charakter štátu. Grécko sa spolu s Tureckom napokon stalo aj prvými „viditeľnými“ štátmi, kvôli ktorým sa začala mobilizovať americká zahraničná politika vo svojej politike zadržiavania komunizmu. Potom, čo v roku 1947 už nebola Británia schopná finančne, materiálovo i vojensky podporovať tunajšie protikomunisticky orientované vlády, ťarchu boja proti šíreniu vplyvu Moskvy a komunistov na juhu Balkánskeho polostrova prevzali Spojené štáty prostredníctvom Trumanovej doktríny.²⁹ Po roku 1947 tak začínala byť zjavná prevaha oficiálnej gréckej vlády a prívržencov monarchie voči komunistickej guerille. Grécki komunistickí partizáni sa preto s nádejou obracali o pomoc k Moskve aj k Belehradu. Zatiaľ čo Moskva sa správala pragmaticky veľmocensky (či už na základe tzv. percentuálnej dohody s Britmi z jesene 1944,³⁰ alebo iba realisticky vzhľadom k ozbrojenej odhodlanosti Západu „nepustiť“ Grécko) a nechala miestnych komunistov napospas monarchistickým vojakom, Belehrad sa v podpore gréckych súdruhov realizoval. Avšak iba dotiaľ, pokiaľ sa grécki komunisti naivne pridali v sovietsko-juhoslovanskej roztržke z roku 1948 na stranu Stalina. Tito prerušil ich podporu a to spočítalo dni odporu gréckych komunistov.³¹ Po ukončení občianskej vojny v Grécku prichádzali od roku 1949 represie voči porazeným komunistom, ktoré paradoxne (ale v kontexte Studenej vojny „pochopiteľne“) trestali výrazne tvrdšie ich, ako predošlých kolaborantov počas nacistickej vojnovnej okupácie.³²

Východ

Potom, čo v roku 1946 dochádzalo k stretom medzi Sovietskym zväzom a Spojenými štátmi, resp. Veľkou Britániou v otázke vplyvu v Nemecku, Číne, Iráne, Turecku, Grécku a najmä kvôli nekompromisnému presadzovaniu sa prokomunistických prosovietskych režimov v stredovýchodnej Európe, Washington sa rozhodol pritvrdiť svoju politiku voči Moskve a jej tvoriacemu sa veľmocenskému bloku. Trumanovu doktrínu nasledoval všeobecnejší a účinnejší Marshallov plán a celková Trumanova stratégia zadržiavania komunizmu.³³ Dôsledkom tejto západnej ofenzívy bolo rozhodnutie Stalina definitívne ukončiť akékoľvek „hranie sa“ na demokraciu v jeho veľmocenskej sfére. V septembri 1947 bola v poľskej Sklarskej Porębe obnovená Kominternu s novým názvom Komunistické informačné byro (skrátene Kominform,

²⁸ BADE, I. Klaus: *Evropa v pohybu*. Praha 2005, s. 335.

²⁹ SNYDER, L. Louis: *Fifty major documents of the twentieth century*. London 1955, s. 131–137.

³⁰ BUJNOVÁ, Helena – GABÁL, Andrej: *Metamorfózy moderných svetových dejín po II. svetovej vojne*. Nitra 2005, s. 20.

³¹ NÁLEVKA, Vladimír: *Horké krize studené války*. Praha 2010, s. 35.

³² Konkrétnejšie pozri: LOWE, Keith: *Krutý kontinent. Európa krátko po druhej svetovej vojne*. Bratislava 2014, s. 337.

³³ Porovnaj: BARC, Oscar Theodore: *America in the World*. Cleveland - New York, 1961, s. 388-390.

Informbyro). Komunistické strany, ktoré ešte nedosiahli monopol moci (Československo), resp. ktoré boli vytlačené na Západe z vlád (Francúzsko, Taliansko), boli značne kritizované za svoju „bojovú“ revolučnú nedôslednosť. O pár mesiacov nato sa uzavrel kruh satelitných komunistických krajín sovietskeho bloku prevratom v Československu, kompromisne sa stabilizovala situácia vo Fínsku, ale zároveň začínali aj prvé problémy Moskvy s Belehradom.

Sovietsky zväz

Všetky tieto zahranično-politické zmeny sa samozrejme odrážali aj vo vnútornej sovietskej politike a celkový stav sovietskej spoločnosti (hospodársky, sociálny...) spätne vplýval na rozhodnutia, aktivity a dôraz sovietskej zahraničnej politiky. Enormným úsilím obyvateľstva a pod tvrdou taktovkou vedúcich komunistických elít na čele so Stalinom, a vďaka nevyberaným rekviráciám a reparáciám z krajín okupovaných, resp. oslobodených Červenou armádou, už v roku 1948 sa podarilo dosiahnuť sovietskemu ťažkému priemyslu predvojnovú úroveň.³⁴ Aj v štvrtej päťročnici (od 1. 1. 1946) sa vždy prízvukovaný dôraz na ťažký priemysel – ako na sektor zabezpečujúci produkciu výrobných prostriedkov – prirodzene odrazil v zaostávaní obnovenia ľahkého priemyslu. Ten sa vyrovnával predvojnovej úrovni až o približne dva roky neskôr. Na rozdiel od priemyslu, dosť katastrofálne na tom bolo poľnohospodárstvo. Pod jeho slabú výkonnosť sa podpísala ako vojnová devastácia krajiny a vyčerpanie potravinovej či chovateľskej základne, tak aj nedostatok pracovných síl, resp. nutnosť živenia obrovskej zmobilizovanej armády a samozrejme aj neefektívnosť sovietskeho modelu riadenia hospodárstva. Keď krajinu v roku 1946 postihli veľké suchá, vláda klasicky preferovala zabezpečenie aspoň minimálneho zásobovania miest a robotníctva. To sa však dialo na úkor zhabania aj posledných zásob roľníkov na dedine, takže neostávalo už ani osivo na nasledujúcu sadbu. To neskôr zapríčinilo návrat z predvojnového obdobia známych hladomorov, najmä na Ukrajine, Moldavsku či dolnom Povolží, ktoré mali na svedomí viac ako milión obetí. Až v nasledujúcom roku 1948 sa poľnohospodárstvo začalo ako tak postupne zotavovať z týchto vojnových a povojnových katastrof.³⁵

V roku 1948 bola konečne ukončená aj povojnová demobilizácia sovietskej armády, ktorá prebiehala už od leta 1945. Počet vojakov sa znížil z viac ako 11 miliónov na prijateľné cca 3 milióny mužov.³⁶ Nadalej prebiehalo tiež povojnové utuženie režimu, ktorý uvoľnil svoju rigiditu v rokoch vojny, aby mohol ľahšie mobilizovať všetky zložky spoločnosti na obranu vlasti. V januári 1948 Stalin opäť pritrvil. Vydal príkaz k zakladaniu nových pracovných táborov a k uväzneniu všetkých politických „úchylkárov“, od ľavicových trockistov, menševikov, eserov či anarchistov, až po predstaviteľov tzv. bielej emigrácie, ktorú iniciatívne vyhľadávali na dobytom území jeho vojenské spravodajské orgány.

Činil sa aj hlavný vtedajší ideológ a ochranca „čistoty“ sovietskej „duše“ a kultúry, Andrej Ždanov. Pokračoval pohon proti všetkým prejavom „západniarskej

³⁴ PEČENKA, Marek – LITERA, Bohuslav: *Dějiny Ruska v datech*. Praha 2014, s. 276.

³⁵ GANZENMÜLLER, Jorg: *Soviet Union – Breakup and Stagnation in a Devastated Country*. In: PEERS, Maja – QUINKERT, Babette (eds.): *1945. Defeat – Liberation – New Beginings*. Berlín 2015, s. 195–196.

³⁶ PEČENKA, Marek – LITERA, Bohuslav: *Dějiny Ruska v datech*. Praha 2014, s. 270.

buržoáznej dekadencie“ v sovietskej literatúre, divadle či hudbe. Ani svetoznámi skladatelia typu Prokofjeva, Šostakoviča či Chačaturjana sa nevyhli kritike Ústredného výboru strany za „protiľudový formalizmus“. Podobne sa dostala do nevôle rigidných sovietskych vodcov a vedúcich vedcov aj genetika, ktorá čerpala z nových západných výskumov a nepridžala sa striktne domácej mičurinovskej tradície. Na druhej strane iní sovietski vedci, voluntaristicky podporení snahou svojho politického vedenia, sa snažili utopicky zmeniť klimatické podmienky v tých oblastiach krajiny, kde nedostatok vodných zrážok či tepelnej bilancie neumožňoval rozvinúť výraznejšie poľnohospodársku výrobu.³⁷

Rok 1948 sa v sovietskej histórii niesol aj v znamení snáh o likvidáciu organizovaného sionizmu, či celkovo o minimalizovanie politicko-spoločenských aktivít Židov v ZSSR. Napríklad prvé obmedzovania činnosti významného vojnového *Židovského antifašistického výboru*, ktorý cez vojnu získaval pre Moskvu medzinárodnú pomoc, začali už krátko po vojne. Ale až koncom roku 1947 bol daný pokyn štátnej bezpečnosti, aby výbor paralyzovala. Ten bol obviňovaný zo židovského nacionalizmu a špionáže v prospech amerického imperializmu. Prišlo k zatknutiu viacerých členov jeho vedenia a napokon bol výbor v roku 1948 úplne rozpustený, čo sprevádzalo zatýkanie stoviek židovských intelektuálov.³⁸ Okrem Výboru, represie mali široký antisemitský záber vo forme zákazu židovskej tlače, škôl a literatúry, pričom mnohí židovskí umelci boli perzekvovaní.³⁹

Všetok tento vnútropolitický vývoj mal samozrejme svoje jasné dozvuky aj v medzinárodnej politike. Moskva sa rozhodla zlikvidovať politicko-spoločenské, ale tiež hospodárske či kultúrne rozdiely medzi krajinami svojho bloku a ich novú komunistickú realitu prispôbiť tej vlastnej. Tento relatívne krátky a intenzívny proces, sprevádzaný tvrdou prestavbou dovtedajších spoločenských štruktúr na sovietsky „obraz“, sa nazýva aj sovielizáciou. V rámci bloku sa netolerovali nijaké odchýlky od Moskvou naoktrojovaného správania či aktivity smerujúce proti želaniam Stalina.⁴⁰ Aj keď sa pôvodne zdalo, že Informbyro má slúžiť najmä na mobilizáciu satelitných komunistických strán v boji proti Západu, napokon sa ukázalo praktickejším a účelnejším použiť nových medzinárodných štruktúr promoskovských komunistických hnutí na „disciplinovanie“ odbojných krajín v rámci bloku. Paradoxne tak bolo Informbyro a v januári 1949 založená RVHP použitá na izolovanie a ostrakizovanie vzdornej Titovej Juhoslávie. Nepredbiehajme však...

V satelitných štátoch Sovietskeho zväzu, v čerstvo dotvorenej moskovskej sfére vplyvu stredovýchodnej Európy, došlo najskôr k likvidovaniu nezávislej existencie socialistických strán, ktoré však reálne už i tak boli vo vleku dominujúcich komunistov. V Rumunsku sa zlúčenie „robotníckych“ strán udialo už vo februári 1948,⁴¹

³⁷ Tamtiež, s. 280–283.

³⁸ BUJNOVÁ, Helena – GABÁL, Andrej: *Metamorfózy moderných svetových dejín po II. svetovej vojne*. Nitra 2005, s. 29–30.

³⁹ GANZENMÜLLER, Jorg: Soviet Union – Breakup and Stagnation in a Devastated Country. In: PEERS, Maja – QUINKERT, Babette (eds.): *1945. Defeat – Liberation – New Beginings*. Berlín 2015, s. 202.

⁴⁰ VOLOKITINA, Tatjana V.: *Cholodnaja vojna i social-demokratija Vostočnoj Evropy 1944–1948*. Moskva 1998, s. 68.

⁴¹ TREPOW, Kurt (ed.): *Dějiny Rumunska*. Praha 2000, s. 347–348.

v Maďarsku, Československu a Bulharsku v lete a v Poľsku až v decembri 1948. Kolaborujúci lídri predošlých socialistických strán dostali za odmenu v čisto komunistických režimoch a v zlúčených stranách často formálne významné, avšak bezobsažné funkcie, ktoré nemali veľký vplyv.⁴²

Podobne ako v prípade „nenásilného“ spojenia socialistov s komunistami, formálne „hranie sa na demokraciu“ pokračovalo aj v najtypickejšom prejave demokratických štátov – pri voľbách. Čo na tom, že tu bol praktický monopol iba jedinej, všetko ovládajúcej dominantnej komunistickej strany. Čo z toho, že bola jednotná kandidátka a ani zďaleka nebolo možné hovoriť o slobodných voľbách, lebo im predchádzal a boli sprevádzané stranícko-štátnym nátlakom a jednostrannou propagandou. Komunistické vedenia týchto krajín sa desaťročia chlácholili a bez hanby dokazovali svetu, akú obrovskú podporu majú ich režimy u obyvateľstva, keď v plne riadených voľbách dostávali až 89 (Československo v máji 1948), či ešte absurdnejších 96 percent hlasov (Maďarsko v máji 1949).

Po zlikvidovaní posledných formálnych nekomunistických štruktúr v európskych sovietskych satelitoch nastalo v nich budovanie plne totalitného a centrálnie riadeného štátneho režimu sovietskeho typu. Prišla plná štátna kontrola všetkých aspektov života, kolektivizovalo sa poľnohospodárstvo, zoštátňoval zvyšný priemysel a neskôr aj živnosti. Zlikvidovala sa fakticky stredná trieda a nastalo prenasledovanie a čistky voči všetkým skutočným či domnelým odporcom komunizmu (podnikateľom, živnostníkom, slobodomyselným intelektuálom, sedliakom, nekomunistickým politikom...).⁴³ Všetky tieto aktivity smerovali k vybudovaniu absolútne jednotnej, uniformnej spoločnosti, bez akýchkoľvek známk „rozdielnosti“ voči tomu, čo predstavovalo a chcelo komunistické vedenie, ktoré malo zasa plne a slepo nasledovať iba pokyny moskovského centra. Teoreticky sa toto „čistenie“ spoločnosti vysvetľovalo aj tým, že pokiaľ existujú sociálne triedy, existujú medzi nimi aj sociálno-politické rozdiely či spory a triedny boj.⁴⁴ A ten bolo možné vyhrať iba minimalizovaním „trecích plôch“ v spoločnosti. Inak povedané, likvidáciou sociálno-politicky „nepriateľských“ skupín obyvateľstva („tried“). Typické pre vtedajšie obdobie budovania komunizmu pritom je, že tieto represie neboli v skutočnosti ničím podstatným podložené, nijaký výrazný odpor nijakej spoločenskej skupiny nebol. Bol to však jediný spôsob vlády a jej presadzovania, ktorí poznali a prevzali komunisti zo strednej a juhovýchodnej Európy od svojich nespochybniteľných sovietskych vzorov.⁴⁵

Napriek jednoznačnej dominancii Sovietov na všetkých územiach, kde vkročila noha sovietskeho vojaka v rokoch 1944 a 1945, existovali aj štáty, ktoré sa typickej sovielizácii vyhli vlastným pričinením (Fínsko, vytvoriace si špecifický a pre Moskvu prijateľný model iba obmedzenej závislosti) alebo taktickým nezaujmom Stalina o daný región (Grécko).⁴⁶ A bol tu samozrejme aj jedinečný prípad Titovej Juho-

⁴² JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 134–135.

⁴³ Porovnaj napr.: LOWE, Keith: *Krutý kontinent. Európa krátko po druhej svetovej vojne*. Bratislava 2014, s. 364.

⁴⁴ Porovnaj: VOLOKITINA, Tat'jana V.: *Cholodnaja vojna i social-demokratija Vostočnoj Evropy 1944–1948*. Moskva 1998, s. 68–69.

⁴⁵ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 136.

⁴⁶ BUJNOVÁ, Helena – GABÁL, Andrej: *Metamorfózy moderných svetových dejín po II. svetovej vojne*. Nitra 2005, s. 34

slávie, ktorá bola spočiatku radikálne komunistická, ale pritom najnezávislejšia od moskovských želaní.

Maďarsko

V Maďarsku bola moc v rukách komunistov výraznejšie po voľbách z konca augusta 1947. Tie boli sprevádzané rôznymi machináciami (prenosné urny a ich zneužitie komunistickými „hlasovacími brigádami“, zbavenie možnosti voliť všetkých „kolaborantov a fašistov“,⁴⁷ kontrola a ovplyvňovanie volieb prokomunistickou políciou...). Aj vďaka nim bolo výsledkom volieb 45% percentné víťazstvo prokomunistického *Lavicového bloku* (komunisti, socialisti, ľavicoví agrárci). To však stále neumožňovalo komunistom ovládať štát tak, ako by si predstavovali. Preto sa pristúpilo ku kriminalizácii opozičnej Maďarskej strany nezávislosti, ktorú ministerstvo vnútra na čele s komunistom László Rajkom obvinilo z nekorektnej volebnej súťaže. Volebný súd po nátlaku Rákosiho, ktorý bol na čele komunistickej strany, následne zrušil poslanecké mandáty získané Stranou nezávislosti, čím prokomunistický blok získal v parlamente väčšinu. Skončilo sa tak dovtedajšie koalíčné obdobie spoluvládnutia komunistov s nekomunistami. Od tohto momentu si ľavica kontrolovaná komunistami upevňuje svoj mocenský monopol. Časť lídrov demokratických strán ušla z Maďarska ešte pred tým, ako ich komunistické bezpečnostné orgány obvinili zo sprisahania, sabotáží a pod. Iní boli zatknutí a ďalší sa radšej úplne stiahli z politiky a neprotivili sa novému režimu, resp. niektorí ambicióznejší s ním priamo kolaborovali. Roku 1948 došlo napokon aj na prezidenta Tildyho. Ten najskôr iba pod tlakom komunistov rezignoval, aby sa v júli 1948 dostal dokonca do väzby v súvislosti s vyšetrovaním voči jeho zaťovi, ktorý bol neskôr popravený za údajnú korupciu a špionáž.⁴⁸ Protikomunistická opozícia sa takýmito postupnými krokmi (tzv. „salámovou taktikou“ Rákosiho komunistov) dostala na perifériu politicko-spoločenského vplyvu.

Po pohltení socialistov komunistami v júni 1948⁴⁹ vznikla zjednotená *Maďarská strana pracujúcich*, fakticky ako komunistická štátostrana. Aby to formálne nevyzeralo iba ako nútená likvidácia sociálnej demokracie, časť vedenia socialistov získala nominálne významné pozície v štáte či v strane. Napr. novým maďarským prezidentom bol v polovici roka 1948 menovaný bývalý socialista Árpád Szakasits⁵⁰, ktorý tak nahradil nekomunistu Zoltána Tildyho. Reálne však o všetkom rozhodoval najmä generálny tajomník strany Rákosi a jeho úzke okolie. Toto všetko umožnilo napokon totálnu prestavbu krajiny podľa domácich komunistických predstáv (poštátnenie, represie, budovanie vynútenej spoločenskej jednoty striktné riadenej komunistickým vedením...), kopírujúcich a vychádzajúcich v ústrety požiadavkám Moskvy. Už v marci 1948 boli poštátnené všetky priemyselné podniky majúce viac ako 100 zamestnancov, čím sa pod štátne riadenie dostalo až 80% priemyslu. V júni 1948 boli

⁴⁷ Odhaduje sa, že k voľbám takto nebolo pripustených až pol milióna obyvateľov, označených za politicky nespoľahlivých. KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Praha 2001, s. 369.

⁴⁸ Tamtiež, s. 370.

⁴⁹ Tí sociálni demokrati, ktorí nesúhlasili so zjednotením s komunistami (išlo o desaťtisíce členov), boli iba jednoducho zo strany vylúčení, zatiaľ čo niektorí výraznejší odporcovia museli už predtým z krajiny utiecť, pokiaľ sa chceli vyhnúť represii.

⁵⁰ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 134–135.

napriek širokým protestom katolíckej cirkvi poštátne cirkevné školy. To umožňovalo rýchlejšie implantovať deťom a mládeži „pokrokové idey“, ktoré nahrádzali vo vzdelávaní predvojnový konzervativizmus a nacionalizmus. Došlo tiež k eliminácii „iných“ názorov aj v oblasti tlače (rušenie nekomunistických periodík) či v literatúre, obviňovaním nepohodlných spisovateľov z dekadencie, pravicových úchyliet, odcudzenia sa ľudu a pod.⁵¹

Rumunsko

Aj v Rumunsku prebiehal v roku 1948 zhruba rovnaký vývoj ako v Maďarsku, s tým rozdielom, že tu začal priamy komunistický pochod k mocenskej hegemonii značne skôr a ráznejšie. To znamená, že miestni komunisti, či spočiatku vojensky prítomní Sovieti, jednali zo svojimi demokratickými protivníkmi menej v „rukavičkách“, ako len predsa už viac stredoeurópskej Budapešti. Už v predošlom období dochádzalo k výraznej kriminalizácii odporcov komunizácie krajiny, zakazovala sa protivládna tlač, niektoré politické strany a podobne. Už v polovici roka 1947 sa pristúpilo k balíčku ekonomických opatrení, ktoré znamenali výrazné zasahovanie štátu do súkromnej hospodárskej sféry. To bolo predstupňom všeobecného zoštátnenia ekonomiky, zdravotníctva či filmu, ktoré prišlo v zákonnej forme 11. júna 1948.

Koncom roka 1947 už bolo badať aj značný odpor komunistov a s nimi kolaborujúcich socialistov voči monarchii, ktorá sa teraz, po nivelizácii odporu opozičných politických strán, stala hlavnou (a poslednou) prekážkou ich mocenského monopolu. Spor s kráľom Michalom vyústil do jeho vynútenej abdikácie, kedy mu predseda vlády Petru Groza dal na výber medzi odchodom do exilu, alebo „problémami“ doma v Rumunsku. Hneď na druhý deň, 30. decembra 1947, už bola vyhlásená *Rumunská ľudová republika* na čele s dovtedajším predsedom parlamentu, vedcom Constantinom Ionom Parhonom.⁵² Fakticky už totalitné ovládanie krajiny si komunisti poistili v marcových parlamentných voľbách, do ktorých išli s jednotnou kandidátkou ľavicového *Frontu ľudovej demokracie*, ktorý získal „prekvapujúcich“ 97,5 % parlamentných kresiel.⁵³ Po odstránení kráľa a po bezprecedentnom ovládnutí parlamentu už neexistovala v krajine nijaká reálna sila, ktorá by mohla brzdiť zásadné štrukturálne zmeny sovietskeho štýlu. Od totálnej zmeny riadenia a cieľov hospodárstva a politického života, až po premenu tradičnej rumunskej spoločnosti a jej „predchnutie“ novou komunistickou ideou a kultúrou.

Prvou významnou obeťou tejto vízie novej rumunskej spoločnosti sa stala rumunská grécko-katolícka cirkev, počítajúca cca 1,5 miliónovú komunitu, žijúcu prevažne v Sedmohradsku. Svojou podriadenosťou pápežovi predstavovala v očiach vedenia rumunskej komunistickej strany nástroj možnej západnej a náboženskej ideologickej diverzie vo vytvárajúcom sa názorovo jednoliatom komunistickom Rumunsku. Bez väčších rozpakov, o niekoľko rokov skôr ako napr. v Československu, bola preto v roku 1948 úradne rozpustená. Menšia časť uniatských duchovných súhlasila s následným proklamatívnym pripojením sa k pravoslávnej cirkvi. Asi šesťsto odporcov

⁵¹ KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Praha 2001, s. 371–372.

⁵² TREPOW, Kurt (ed.): *Dějiny Rumunska*. Praha 2000, s. 347–348.

⁵³ Porovnaj: JUDT, Tony: *Poválečná Evropa*. Praha 2008, s. 136.